

హదీసు విద్య

ప్రవక్త ముహమ్మద్ సల్లలూహు అలైహి వసల్లమ్ సహచరులు హదీసులు వినడం, భద్రపరచడం విషయంలో చాలా శ్రద్ధ చూపించారు. వారు హదీసుల పట్ల ఎంత ఆత్మత కనబరిచేవారంటే, హదీసులను వినడం కోసం వంతులు వేసుకునేవారు. ఒక హదీసు ప్రకారం :

«عَنْ عُمَرَ، قَالَ: كُنْتُ أَنَا وَجَارٌ لِي مِنَ الْأَنْصَارِ فِي بَنِي أُمَيَّةَ بْنِ زَيْدٍ وَهِيَ مِنْ عَوَالِي الْمَدِينَةِ وَكَنَا نَنَتَابُ النُّزُولَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَنْزِلُ يَوْمًا وَأَنْزِلُ يَوْمًا، فَإِذَا نَزَّلْتُ جِثْنِهِ بِخَرْبِ ذَلِكِ الْيَوْمِ مِنَ الْوَحْيِ وَغَيْرِهِ، وَإِذَا نَزَّلَ فَعَلَ مِثْلَ ذَلِكَ»

అనువాదం:

“హజ్రత్ ఉమర్ రజిల్లాహు అస్సూ ఇలా తెలియజేశారు, “నేను, ఒక అన్యార్థి పొరుగువాడు ఇద్దరం బనీ ఉమయ్ బిన్ జైద్ మహల్లాలో ఉండేవాళ్ళం. ఈ ప్రాంతం మదినాలో ఎత్తయిన ప్రాంతం. మొం ప్రవక్త ముహమ్మద్ సల్లలూహు అలైహి వసల్లమ్ వద్దకు వంతులు వేసుకుని వెళ్ళేవాళ్ళం. ఒకరోజు అతను వెళితే, ఒకరోజు నేను వెళ్ళేవాడిని. నేను వెళ్ళినపుడు ఆ నాటి సమాచారం, అంటే దైవవాక్యాల అవతరణ వగ్గేరా విషయాలన్నీ అతనికి చెప్పేవాడిని. అతను వెళ్ళినపుడు అతను కూడా ఇలాగే చేసేవాడు.” (బుఖారీ, ముస్లిమ్)

ప్రవక్త ముహమ్మద్ సల్లలూహు అలైహి వసల్లమ్ కూడా హదీసులను ఇతరులకు చేరవేయాలని ప్రోత్సహించారు.

«نَصَرَ اللَّهُ امْرًا سَمِعَ مِنَ حَدِيثًا فَبَلَّغَهُ فَرُبَّ مُبْلَغٍ أَوْ عَوْنَى مِنْ سَامِعٍ»

అనువాదం:

“నా నుంచి ఏదన్నా మాట విని, ఆ మాటను ఇతరులకు తాను ఎలా విన్నాడో అలాగే చేరవేసే వ్యక్తిని అల్లాహు సంతోషంగా ఉంచుతాడు. ఎందుకంటే, అలా హదీసును పొందిన వారిలో చాలా మంది విన్నవారి కంటే ఎక్కువ అవగాహన కలిగి ఉండవచ్చు” అన్నారు ప్రవక్త ముహమ్మద్ సల్లలూహు అలైహి వసల్లమ్ (అబూదావూద్, తిర్మిజి). అబూహురైరా రజిల్లాహు అస్సూ అందరికన్నా ఎక్కువగా హదీసులను విని ఇతరులకు చేరవేసారు.

ప్రవక్త ముహమ్మద్ సల్లలూహు అలైహి వసల్లమ్ కాలంలో చాలా తక్కువ హదీసులను గ్రంథస్థం చేశారు. దానికి కారణం ఏమంటే, దివ్యఖుర్జన అవతరణ ప్రారంభమైన

కాలంలో ప్రవక్త ముహమ్మద్ సల్లలూహు అలైహి వసల్లమ్ హదీసులను గ్రంథస్థం చేయవద్దని వారించారు. ఎందుకంటే, ప్రవక్త ముహమ్మద్ సల్లలూహు అలైహి వసల్లమ్ ప్రవచనాలు, వివరణలు, భోధనలు దివ్యబ్యుర్తాన్ వాక్యాలతో కలగలిసిపోరాదని ఈ జాగ్రత్త తీసుకున్నారు. దివ్యబ్యుర్తాన్, హదీసుల మధ్య తేడా స్వప్తంగా ఉండాలని ఇలా చేశారు. అందువల్ల ప్రవక్త ముహమ్మద్ సల్లలూహు అలైహి వసల్లమ్ సుహాచరులు హదీసులను కంరస్తం చేసుకోవడం, అవగాహన చేసుకోవడంపైనే ఎక్కువ దృష్టిపెట్టారు. ఆ తర్వాతి కాలంలో కొందరు సుహాచరులకు హదీసులు గ్రంథస్థం చేసే అనుమతి ఇవ్వబడింది. ఏది ఏమైనా ప్రవక్త ముహమ్మద్ సల్లలూహు అలైహి వసల్లమ్ సుహాచరులు దివ్యబ్యుర్తాన్ కంరస్తం చేయడం పట్లనే ఎక్కువ శ్రద్ధ చూపించారు.

ఇలాగే చాలా కాలం గడిచింది. చివరకు ఒక కల్లోలం, ఉపద్రవాల పరిస్థితి మొదలైంది. జనం కల్పిత మాటలను ప్రవక్త ముహమ్మద్ సల్లలూహు అలైహి వసల్లమ్ హదీసులుగా చెప్పడం ప్రారంభించారు. ఇలా జరుగుతుందని ప్రవక్త ముహమ్మద్ సల్లలూహు అలైహి వసల్లమ్ చేపే ఉన్నారు. ఆయన ఇలా అన్నారు:

«مَنْ كَذَبَ عَلَىِّ مُتَعَمِّدًا فَلَيُبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»

అనువాదం:

“నా విషయమై ఎవరు ఉద్దేశ్యపూర్వకంగా అబద్దం చెబుతాడో వాడు నరకాన్ని తన నివాసంగా మార్చుకున్నాడు.” (బుఖారీ, ముస్లిమ్) అన్నారు.

ఖలీఫా ఉమర్ బిన్ అబ్దుల్ అజ్జీబ్ హదీసుల సేకరణను కుమబద్దం, వ్యవస్థాగతం చేశారు. అబూబక్ర్ బిన్ ముహమ్మద్ బిన్ హజ్మ్, ముహమ్మద్ బిన్ షహీద్ జప్త్రాలను ఈ పనికి నియమించారు. ఈ ఇద్దరు పుణ్యత్వులు హదీసుల సేకరణకు చాలా శ్రమించారు. అప్పట్లో హదీసులను ఎలాంటి పరీక్షలు, పరిశీలనలు లేకుండానే సేకరించడం జరిగింది. ఒక విషయమేమంటే, హదీసుల సేకరణ అనేది ప్రవక్త ముహమ్మద్ సల్లలూహు అలైహి వసల్లమ్ కాలంలోనే ప్రారంభమైంది. ప్రవక్త ముహమ్మద్ సల్లలూహు అలైహి వసల్లమ్ కాలంలో హదీసులను సేకరించడం జరిగేది. ఉదాహరణకు సహాయా హమామ్ బిన్ మంబా మొదలైనవి. కానీ వాటిని గ్రంథస్థం చేసేవారు కాదు. హదీసులను పుస్తకంగా సంకలనం చేయడమన్నది ఖలీఫా ఉమర్ బిన్ అబ్దుల్ అజ్జీబ్ కాలంలోనే ప్రారంభమైంది. ఆ తర్వాతి నుంచి హదీసువిద్యలో నిష్ఠాతులైన ధర్మవేత్తలు చాలా మంది వచ్చారు. వారు తమ పూర్వికులు చేసిన పనిని పరిశీలించారు. ప్రామాణికమైన హదీసులను సేకరించారు. ప్రామాణికత విషయంలో

సందేహమున్న హదీసులను తోలగించారు. ఇది హదీసుల సేకరణలో అత్యంత ముఖ్యమైన దశ. హదీసు గ్రంథాల్లో అన్నింటి కన్నా మొదటిది, హదీసుల అధ్యయాలను కమబడ్డికరించిన గ్రంథం ముతా. ఈ హదీసు గ్రంథం సంకలనకర్త ఇమామ్ మాలీక (హా.శ.179)

హిట్లీశకం మూడవ శతాబ్దంలో ఉలమాలు హదీసుల సంకలనం విషయమై చాలా శమించారు. హదీసుల సేకరణలో ఇది స్వర్ణయుగం. ఈ కాలంలోనే ఆరు అతి ముఖ్యమైన హదీసు గ్రంథాలు వచ్చాయి. ఆ పుస్తకాలు: సహీ బుఖారీ, సహీ ముస్లిమ్, ఈ రెండు గ్రంథాల సంకలనకర్తలు హదీసులను సేకరించడంలో, వాటి ప్రామాణికత విషయంలో ఎంతో శమపడ్డారు. చాలా సూక్షంగా పరిశీలించి హదీసుల ప్రామాణికత ధృవీకరించారు. అందువల్ల వీరిద్దరి గ్రంథాలకు ముస్లిమ్ ప్రపంచంలో విశ్వసనీయత చాలా ఎక్కువ. దివ్యఖుర్తాన్ తర్వాత అత్యంత ప్రామాణికమైన గ్రంథాలుగా పేరు పౌండాయి. ఆ రెండు గ్రంథాల తర్వాత సునన్¹ సునన్ గ్రంథాల్లో సునన్ అబూదావూద్, సునన్ తిర్క్జి, సునన్ నిసాయా, సునన్ ఇబ్రూ మాజలు. ఆ తర్వాత మసానిద్²లు వచ్చాయి. ఉడాహరణకు మస్కుద్ అహ్వాద్ బిన్ హంబల్, మస్కుద్ అబీ అవాన్ మొదలైనవి. ఆ తర్వాత ముస్తఖిరజాత్³ గ్రంథాలు వచ్చాయి. ఉడాహరణకు ముస్తఖిరజ్ అలీ అస్సహీయాల్ అబీ అవాన్. అలాగ్ ముస్తద్రకాత్⁴ గ్రంథాలు వచ్చాయి. ఉడాహరణకు ముస్తద్రక్ హకిమ్ అలీస్సహీయాన్

¹ హదీసు గ్రంథాల పరంపర మొదలైంది. సనన్ అంటే ఫిబూ అంశాలకు అనుగుణమైన అధ్యయాలు.. అంటే కితాబుల్ ఈమాన్, కితాబుల్ తహోరత్, కితాబుల్ సలాత్ వగ్గొ అధ్యయాలుగా సంకలనం చేయబడిన గ్రంథాలు. ఈ గ్రంథాలలోని హదీసుల్లో సహచరుల సంప్రదాయాల ప్రస్తావన ఉండదు. ఇందులో ఆధారాల పరంపర కూడా ఉండదు. ఇవి హదీసు వేత్తల వద్ద సున్నత స్థాయి ఉన్నవి కావు.

² మసానిద్ అంటే సనద్ కు ఒప్పాలచనం. మస్కుద్ హదీసు గ్రంథాల్లో హదీసులు ప్రవక్త ముహమ్మద్ సల్లల్లాహు అలైహి వసల్లమ్ అనుచరుల పేర్ల అకారాది కమంలో ఉంటాయి. హదీసులలోని విషయం ఆధారంగా విభిన్న అధ్యయాలుగా ఉండవు.

³ ముస్తఖిరజ్ అంటే గ్రంథకర్త మరో హదీసువేత్త సంకలనం చేసిన హదీసులను తన ధృవీకరణతో ఉటంకించిన గ్రంథాలు. ఇందులో మొదటి సంకలనకర్త ఇచ్చిన ధృవీకరణలకు భిన్నమైన ధృవీకరణలు రెండవ సంకలనకర్త ఇస్తారు.

⁴ ముస్తద్రకాత్ అంటే మరో హదీసువేత్త ప్రామాణికం కాదని తోలగించిన హదీసులను సేకరించి, అవి మొదటి హదీసు గ్రంథకర్త పరములకు అనుగుణంగా ఉన్నవని, కానీ ఆ గ్రంథకర్త వాటిని పుస్తకంలో లీసుకోలేదని తెలియజేసిన పుస్తకాలు. ఇందులో ముఖ్యమైన నియమం ఏమంట అసలు గ్రంథంలో హదీసును ఎవరు ఉటంకించారో వారే ఈ గ్రంథంలోను పేర్కొనవలని ఉంటుంది.

వగైరా పుస్తకాలు రాయబడ్డాయి. అదేవిధంగా ముస్తహలుల్ హదీన్⁵ విద్య ఉనికిలోకి వచ్చింది.

అలాగే కొన్ని ప్రామాణికంగా బలహినమైన హదీసుల గ్రంథాలు కూడా వచ్చాయి. అలాగే హదీసుల విషయంలో తాదీల్⁶ వంటివి ఉనికిలోకి వచ్చాయి. ఈ శాస్త్రానికి సంబంధించిన కొన్ని పుస్తకాలు:

1. అత్తారీఖుల్ కబీర్, ఇమామ్ బుఖారీ
2. అజ్జాఫాపుల్ కబీర్, ఇమామ్ అబీల్
3. అల్ మజ్జూహీన్, ఇబ్రూ హబ్బాన్
4. అల్ కామిల్ ఫీ జాఫర్ రుజీల్, ఇబ్రూ అదీ
5. తఫ్ఫాబుల్ కమాల్, హఫిజ్ మజ్జ
6. మీజానుల్ ఎతెదాల్, ఇబ్రూ జహాచీ
7. లిసానుల్ మీజాన్, ఇబ్రూ హజర్
8. తఫ్ఫాబుల్ తఫ్ఫాబ్, ఇబ్రూ హజర్
9. తఫ్ఫిబుల్ తఫ్ఫాబ్, ఇబ్రూ హజర్

ఈవే కాక ఇంకా ఎన్నో పుస్తకాలు వచ్చాయి.ఆ తర్వాత ఈ గ్రంథాల వివరణ, భాష్యాల దశ వచ్చింది. ఈ గ్రంథాలకు వివరణలు, భాష్యాలను ఉలమాలు రాశారు. మూడు గ్రంథానికి జర్రానీ భాష్యం రాశారు. ఫతవుల్ బారీలో సహీ బుఖారీ గ్రంథానికి ఇమామ్ ఇబ్రూ హజర్ భాష్యం రాశారు. సహీ ముస్లిమ్ గ్రంథానికి ఇమామ్ నూహీ భాష్యం రాశారు. అదేవిధంగా మిగిలిన హదీసు గ్రంథాలకు కూడా భాష్యాలు రాయబడ్డాయి.

ముస్లిములు ప్రతి కాలంలోను ప్రవక్త ముహమ్మద్ సల్లలూహు అలైహి వసల్లమ్ సున్నతుల పట్ల పూర్తి శ్రద్ధ చూపించారు. ఎందుకంటే ఇస్లామీయ శాసనాలకు హదీసులు రెండవ ఆధారం. వీటి ద్వారా జీవితంలోని అన్ని రంగాలకు సంబంధించిన నియమాలిని పొందవచ్చు.

⁵ హదీసును ప్రామాణికంగా నిర్దారించడానికి అవసరమైన నియమాలిని పొందని జ్ఞానం.

⁶ తాదీల్ అంట హదీసును ఉటంకించిన వ్యక్తి మంచి చెడ్డలు ప్రస్తావించడం. ఆ వ్యక్తి న్యాయబద్ధుడు, నిజాయితీపరుడని తీర్మానిస్తు అతని హదీసును స్వీకరించడం జరుగుతుంది. న్యాయబద్ధుడు, నిజాయితీపరుడు అని నిర్దారణ చేయకపోతే ఆ హదీసును తిరస్కరించడం జరుగుతుంది.

ఫికాహ్ విద్య:

పరిఅత్ కు సంబంధించిన ఆచరణాత్మక ఆదేశాలకు సంబంధించిన వివరణాత్మక అవగాహన కలిగించే జ్ఞానం ఇది. ఉదాహరణకు హలాల్ (ధర్మబద్ధం), హరామ్ (నిషిద్ధం) గురించిన జ్ఞానం. అలాగే సున్నతీ, మక్కా, మందూబ్ వగైరాల గురించిన అవగాహన.

ప్రవక్త ముహమ్మద్ సల్లలూహు అలైహి వసల్లమ్ తర్వాత ఆయన సహాచరులు ఫికాహ్ శాస్త్రాన్ని కొనసాగించారు. సహాచరుల్లో ప్రతి ఒక్కరు తమదైన ప్రత్యేకత కలిగిన వారు. అబ్దుల్లా బిన్ ఉమర్ ఫికాల్ నిపుణులు. మాజ్ బిన్ జబల్ కు అందరి కన్నా ఎక్కువగా వారసత్వ పంపిణీ లేక్కల పరిజ్ఞానం ఉండేది.

మదీనా మునవ్వరలో నివసించిన చాలా మంది ప్రవక్త ముహమ్మద్ సల్లలూహు అలైహి వసల్లమ్ సహాచరులు ఫత్వాలిచ్చేవారు. ఉదాహరణకు హజుత్ అబూబక్ర్, ఉమర్; ఉస్మాన్, అలీ, జైద్ బిన్ సాబిత్ రజిలలూహు అన్నమ్, స్త్రీలలో హజుత్ ఆయేషా, ఉమ్మె సల్మా రజిలలూహు అన్నమాలు అవసరమైన ఫత్వాలు ఇచ్చేవారు. ఈ సహాచరుల నుంచి చాలా మంది తాబయాస్తు ఫికా విద్యను గ్రహించారు. ఇందులో ఏడుగురు ఫికావేత్తలు ముఖ్యులు. వీరిని పుకా సభా అంటారు. వీరి పేర్లు:

1. ఉర్వ బిన్ జబేర్, హి.శ.93, ఈయన తన పినతల్లి హజుత్ ఆయేషా రజిలలూహు అన్నా నుంచి ఫికా నేర్చుకున్నారు.
2. సయాద్ ఇబ్రహిమ్ ముసైబ్, హి.శ. 93, హజుత్ అబూ హారైరా రజిలలూహు అన్నా అల్లుడు. ఈయనకు ఉమర్ బిన్ ఖతాబ్, ఉస్మాన్ బిన్ అఫ్సాన్ రజిలలూహుఅన్నమ ల ఫత్వాలు కంరస్తం ఉండేవి.
3. ఉబైదుల్లా బిన్ ఉబైదుల్లా బిన్ ఉత్సా బిన్ మసూద్, హి.శ. 102, ఫికాలో లోతయిన పరిజ్ఞానాం ఉన్న పండితుడు
4. అబూబక్ర్ బిన్ అబ్దుర్రహ్మాన్ బిన్ హరిన్, హి.శ.94, గోప్య ఫికావేత్త, ఆరాధకుడు
5. సులైమాన్ బిన్ యసార్, హి.శ.107, ప్రవక్త ముహమ్మద్ సల్లలూహు అలైహి వసల్లమ్ శ్రీమతి మైమూనా బింతె హరిసా వద్ద బానిస.
6. ఖాసిమ్ బిన్ ముహమ్మద్ బిన్ అబీ బక్ర్, హి.శ.108, ఈయనకు హజుత్ ఆయేషా రజిలలూహు అన్నా మేనత్త అవుతారు.

7. ఖారిజ బిన్ జైద్ బిన్ సాబిత్, హా.శ.100, ప్రముఖ సహాబీ జైద్ బిన్ సాబిత్ కుమారుడు, ఈయన హజుత్ అబూబక్ర్ రజిలల్లాహు అన్సూ కాలంలో దివ్యభుర్తాన్ సంకలనం చేశారు.

మక్కు నగరంలో ఫిబూ, పత్యాల మదరసాకు ప్రముఖ సహాబీ అబ్దుల్లా ఇబ్రూ అబూన్ అధిపతిగా ఉండేవారు. ఈయన గురించి దైవపువక్త ముహమ్మద్ సల్లల్లాహు అల్-హిం వసల్లమ్ అల్లాహ్ తో ప్రార్థిస్తూ, అల్లాహ్, ఇతనికి ధార్మిక అవగాహన కల్పించు, దివ్యభుర్తాన్ తపీన్ చేసే శక్తి ప్రసాదించు అని వేడుకున్నారు. ఈ మదరసలో ఇక్కమా, అతా, తాపూన్ వంటి వారు చదువుకున్నారు.

కూఫాలో అబ్దుల్లా బిన్ మసూద్, అలీ బిన్ అబీ తాలిట్, అబూ మూసా అష్ఫాల్, అమ్మార్ బిన్ యాసీర్ తదితర సహాబూ రజిలల్లాహు అన్సుమ్ పత్యాలిచ్చేవారు. ఈ సహాబాలకు శిష్యులు, అల్లుమా బిన్ లైస్ (హా.శ.62), అల్ అస్వద్ బిన్ యజీదుల్ నఫ్ (హా.శ.75), ఖాజీ పురీ బిన్ హారిస్ (హా.శ.82)

బస్రాలో అనన్ బిన్ మాలిక్ రజిలల్లాహు అన్సూ చాలా కాలం ఉన్నారు. ఆయన శిష్యులు హసన్ బనీ, ఇబ్రూ సీరిన్ తదితరులు.

సిరియాలో అబూ ఇద్రీన్ బిన్ ఖౌలానీ ఉండేవారు. ఆయనకు శిష్యులు ఉమర్ బిన్ అబ్దుల్ అజీజ్, రిజా బిన్ హైవా తదితరులు.

ఈజిష్ట్రులో ఉమ్మా బిన్ ఆన్, ఉక్కా బిన్ ఆమీర్ రజిలల్లాహు అన్సుమ్ వంటి గొప్ప సహాబాలు ఉండేవారు. వారి శిష్యుడు యజీద్ బిన్ హాబీబ్. ఈయనే ఈజిష్ట్రులో మొట్టమొదటిసారి హలాల్, హరామ్ ల గురించి తాత్విక చర్చ చేసారు. ఈజిష్ట్రులో లైస్ బిన్ సాద్ గొప్ప పికావేత్త. ఆయన రాసిన పికాను శిష్యులు వ్యర్థం చేసి ఉండకపోతే ఇమామ్ మాలిక్ కన్నా పెద్ద పికావేత్తగా పరిగణించబడి ఉండేవారని కొందరంటారు. అంటే, ఆయన శిష్యులు ఆయన రాసిన పికా గ్రంథాలను భద్రంగా ఉంచలేదు. వాటిని ఇతరులకు అందజేయలేదు. ఇతర ఉలమాల శిష్యులు ఇలా వ్యవహారించలేదు. తమ గురువుల విద్యాపరమైన కృషిని తర్వాతి వారికి అందజేశారు.

నాలుగు పంథాలు:

హాన్ఫీ పంథా: ఈ పంథా కూఫాలో ప్రముఖ సహాబీ జలీల్ అబ్దుల్లా బిన్ మసూద్ రజిలల్లాహు అన్సూ నుంచి ప్రారంభమైనట్లు తెలుస్తుంది. ఈ పంథాకు పునాదులు

వేసింది ఇమాము అబూ హనీఫా నూమాన్ బిన్ సాబిత్ రహ్మాతుల్లా అల్వో. ఆయన శిష్యులు అబూ యూసుఫ్, ముహమ్మద్ బిన్ హసన్ పీటానీలు. ఈ శిష్యులు తమ గురువు గారి ఫికాను సంకలనం చేశారు. ఈ పంధాకు సంబంధించిన పుస్తకాలు, అల్ మంబసూత్ వల్ జియాదాత్, అల్ జామియల్ కబీర్ వస్గిర్ మొదలైనవి.

మాలిక పంధా : ఈ పంధా మదీనాలో ప్రారంభమైనట్లు తెలుస్తుంది. మదీనాకు చెందిన ఫికావేత్త అనన్ బిన్ మాలిక్ దీనికి పునాదులు వేశారు. ఇమాము మాలిక్ రాసిన హాదీసు గ్రంథం మూత. ఈ గ్రంధాన్ని ఫికాపరమైన అధ్యయాలుగా సంకలనం చేశారు. ఈయన శిష్యులు అబ్దుర్రహ్మాన్ బిన్ ఖాసిమ్ మిస్తీ, అసద్ ఇబ్రహిమ్ పురాత్. వీళ్ళు ఆప్రికాలో జన్మించి, మదీనా చేరుకున్నారు.

పాఫయా పంధా: ఈ పంధాకు పునాదులు వేసింది ఇమాము ముహమ్మద్ బిన్ ఇద్రీస్ పాఫయా. ఆయన గొప్ప ఫికావేత్త. ఈయన పంధా రెండు రకాలు. ప్రాచీన పంధా. ఆయన ఇరాక్ లో ఉన్నప్పుడు ఈ పంధా అవలంబించారు. అక్కడే తన పుస్తకం “అల్ హుజ్జత” రాశారు. ఆయన రెండు సార్లు ఈజిష్టు వెళ్ళారు. రెండవసారి వెళ్ళినప్పుడు అక్కడే ఉండిపోయారు. అక్కడే తుదిశ్వాస విడిచారు. ఈ కాలంలో ఆయన తన పంధాలో చాలా మార్పులు చేసుకున్నారు. దీన్ని నూతన పంధాగా పీలుస్తారు. “ప్రామాణిక హాదీసు లభిస్తు అదే నా పంధా” అనేవారు.

ఈజిష్టులో ఉన్నప్పుడు ఆయన ఫికాతో పాటు ఇంకా అనేక అంశాలపై గొప్ప రచనలు చేశారు. ఉదాహరణకు కితాబుల్ ఆమ్, ఇది అతి ముఖ్యమైన ఫికా గ్రంథం. ఆయన ఫికా అధ్యయన నియమాలు రూపొందించారు. దీనికి సంబంధించిన కితాబుర్రసాల రచించారు. ఆయన శిష్యులు, అబూ సుర్ బిన్ రబీ (హి.శ.270), యూసుఫ్ బిన్ యహ్యు బిన్ యహ్యు అల్ మజనీ మొదలైనవారు.

హంబల్ పంధా: ఇమాము అహ్మద్ బిన్ హంబల్ ఈ పంధాకు పునాదులు వేశారు. ప్రవక్త ముహమ్మద్ సల్లల్హాహు అలైహి వసల్లమ్ హాదీసులు, సహబాల మాటలు ఈ పంధాకు ఆధారాలు. ఇమాము హంబల్ ఎలాంటి పుస్తకాలు రాయలేదు. అందువల్ల ఆయన పంధా గురించి వివరణ ఇవ్వలేం. కానీ ఆయన శిష్యులు ఆయన అభిప్రాయాలను రాశారు. ఆ విధంగా ఇమాము హంబల్ పంధా ప్రపంచానికి శిష్యుల ద్వారా తెలిసింది. ఆయన శిష్యుల్లో సాలిహ్ బిన్ అహ్మద్ బిన్ హంబల్ ముఖ్యులు. ఇమాము హంబల్ కు ఈయన పెద్ద కొడుకు. ఈయన తన తండ్రిగారి ఫికా

అబీప్రాయాలను ప్రపంచానికి తెలియజేశారు. ఈయనకు శిష్యుడు సునన్ అబూ దావూద్.

ఈ విదంగా ఫికా శాస్త్రం ఇస్లామీయ సంస్కృతి నాగరికతల ప్రగతి వికాసాల్లో ప్రముఖ పాత్ర పోషించింది. ఫిబ్రావేత్తలు తమ కాలాల్లో జరిగిన సంఘటనలకు వివరణలు ఇవ్వడమే కాదు, అప్పటికే ఎదురుకాని సమస్యలను కూడా ప్రస్తావించి వాటికి వివరణలు కూడా ఇచ్చారు ముఖ్యంగా హనఫీ పంథాల్ ఇది చూడవచ్చ.

* * *